

”ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע...” (מלאכי, ג', יח)

תגובה למאמרו של אלחנן סמט “גדול הוא קידוש השם מחילול השם” (מגדים ו, עמ' 55-85)

מאמרו של הרב אלחנן סמט, מציג בפני הקורא את פרק י"ג במלכים א כחיידה אחת, שכל פרטיה מכוונים ומתאחדים לתמונה שלמה. לפי המאמר נשלח איש האלוהים לבית-אל מצויד במופת (קריעת המזבח), ובציווי שלא לאכול ולשתות בבית-אל ולא לשוב בדרך שבה הלך. המופת נועד לשכנע באמתות נבואתו ולהוות 'אתחלתא דפורענותא', ואילו הציווי המשולש פירושו שבית-אל מוחרמת כעיר הנידחת, ונבואת הפורענות עליה לא תשוב אחר כל עוד יימשך פולחן בית-אל.

פולחן זה הסתמך על גיבוי 'דתי נבואי' שהעניק לו נביא שקר זקן, אשר הזמין ירבעם לבית-אל. מתוך חרדה למעמדו המקצועי ו'תורתו הנבואית' הערים הזקן על איש האלוהים, השיבו לבית-אל, האכילו והשקהו, וכך ניתנה לגיטימציה נבואית מסוימת לפולחן בית-אל על-ידי שליח ה', ונגרם חילול השם גדול.

בכדי לתקן מצב זה ניבא ה' את הזקן לראשונה בחייו. כתוצאה מכך שב נביא השקר מכל דרך חייו, הפך בהדרגה מגדול מתנגדי דבר ה' על פולחן בית-אל לתומך בדבר ה', למאמתו ולמפיצו ברבים, והביא בכך לקידוש השם.

לדעתי, תמונה יפה זאת מוצגת תוך התייחסות מועטת מדי למסגרת שבה היא נתונה. נראה לי שהצגה נרחבת יותר של הרקע, לא זו בלבד שהייתה מקטינה כמה מן התמיהות שהעלה הרב סמט במאמרו, אלא הייתה מאפשרת ראייה שונה לחלוטין של הפרק. בכוונתי להציג בפני הקורא חלק מהרקע לפרק הנדון¹, ולהציע, לאור רקע זה, פרשנות שונה לפרק, בהתבסס על תפיסת הנבואה בישראל בדרך השונה מזאת המשתמעת מדברי הרב סמט.

הרקע לפרק

א. הלגיטימיות האפשרית של עגלי ירבעם²
בזמן הקמתם עלולים היו עגלי ירבעם להיראות בעיני יראי ה' כעבודת ה' לגיטימית, וזאת בשל הסיבות הבאות:

1. **היוזם.** יוזמם של העגלים הנו “מלך אשר יבחר ה' אלהיך בו”, “מקרב אחיך” (דברים, י"ז, טו; והשווה מלכ"א, י"ד, ז, “מתוך העם”). אדם זה לא רק שהוא אמיץ וברנד כשרונות (מלכ"א, י"א, כז-כח), אלא צדיק שזכה להבטחה (על תנאי) “והייתי עמך ובניתי

¹ עסקתי ברקע זה בעבודת גמר (בשם “נבואות אחיה השילוני”) בהנחיית הרב יואל בן-נון, שהגשתי למכללה לבנות בירושלים.

² בעבודתי (לעיל, הערה 1), עסקתי בהרחבה באמור כאן.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד" (שם, שם, לח), מתוך צפייה שיילך בדרכי ה' "כאשר עשה דוד עבדי" (שם). זהו אדם שהוכיח דאגה לעם ישראל עד כדי מסירות נפש (י"א, כז, מ) וזכה באהדת ראשי העם (י"ב, ג) ובאמונם של כל ישראל, להוציא שבט יהודה (י"ג, כ). זהו מלך שהגיע למלכות מכוח נבואת אִחִיָּה, וכאשר נוצרה סכנה לאיבוד מלכותו במלחמה הִגְנָה עליו נבואת שמעיה. נתינת אמון במעשיו של אדם כזה הִנָּה לא רק סבירה, אלא מתבקשת מאליה⁴.

2. **מטרת העגלים.** מלכות זאת שהעניק ה' לירבעם, עמדה בסכנה ממשית. עושרה של ממלכת דוד ושלמה התבסס במידה רבה על היותה גשר בין-יבשתי ונתיב סחר בין-לאומי. התפלגות הממלכה 'שברה' גשר זה, וממילא נשאה בחובה התמוטטות כלכלית (ובעקבותיה, כמובן, התמוטטות צבאית). כשיכירו בכך ישראל, וזכרון עול שלמה יעומעם מעט, רבים הסיכויים שישובו לבית דוד.

סכנה מיידית יותר נוצרה בעת גיוס שבט בנימין על-ידי רחבעם. בהצטרפות בנימין ליהודה חדלה ירושלים להוות נקודת חיבור בין יהודה ובין בני רחל, ומקדשה הפך למקדש פרטי של מלכות יהודה⁵. לגבי ישראל, עלייה לרגל פירושה כניסה לתחום שלטונו של מלך יהודה. קשה לצפות שעולי הרגל מישראל יקבלו את מרותו הדתית של מקדש יהודה, ללא קבלת מרותו המדינית של מלך יהודה. (הדבר נפוץ בעולם המונותאיסטי של ימינו, אך אינו סביר על רקע תפיסת האלוהות הטריטוריאלית שרווחה אז בין עמי האזור) אם נוסיף לכך את תפארת ירושלים והמקדש, המאוחדים בתודעת העם עם תפארת בית דוד, ניווכח לדעת כי הסכנה לנטישת ירבעם כתוצאה מהעלייה לרגל לירושלים הנה ממשית מאוד. (י"ב, כו-כז)⁶.

מניעת אפשרות העלייה לרגל היא גם מטרת בדיית ה**חודש** (מלכ"א, י"ב, כז; ואין פה בדיית חג!), כלומר, עיבור השנה, כפי שדייק הרב ראובן מרגליות⁷. וכמובן, אם אין אפשרות לעלות לרגל, בגלל תאריך שונה של החג שביהודה ובישראל, יש צורך במזבח חלופי, ואותו בונה ירבעם בבית-אל.

העולה מכאן הוא, כי מבחינת ירבעם מטרת העגלים, העיבור והמזבח היא הדאגה **להמשך קיום דבר ה'**, והיא גם דאגתו האישית - להתמדת מלכותו. שיקולים אלו שִׁקְל ירבעם בלבו. אדם נבון יכול היה להבין מעצמו כי קרע דתי מסוים הנו תנאי להמשך הקרע המדיני, וממילא הוא מהווה המשך הקיום של נבואות ה' של אחיה ושמעיה.

³ בשלב הראשון זכה, כנראה, גם בשבט בנימין.

⁴ ראה: סנהדרין, קא, ע"ב: "איש כירבעם יעבוד עבודה זרה?!"

⁵ בכך אבד הסיכוי לשתי ממלכות מבחינה מדינית, שהן ממלכה אחת מבחינה דתית, מצב שהיה מאפשר אחדות מסימית, ובכך שומר על הגשר המסחרי ועצמת שתי הממלכות.

⁶ סכנה זאת ממשית בכל עלייה לרגל, וגדולה פי כמה במאורע הנדיר יותר, שבו נוכח העם כולו ולא רק הזכרים ובו יש למלך תפקיד מיוחד - מעמד הַקְהָל. לפי חז"ל, זהו בדיק המאורע שממנו חשש ירבעם, שמלך במוצאי שמיטה (ראה: ירושלמי עבודה זרה, א', א). בסנהדרין, קא, ע"א נאמר שרחבעם **יושב** - חלק מטקס הקריאה בהקהל. לגבי עיתוי מלוכת ירבעם ראה מאמרו של ז"ח ארליך, 'הקהל של ירבעם', כתלנו יב (ירושלים, תשמ"ז), עמ' 377-381.

⁷ ר' מרגליות, המקרא והמסורה, ירושלים, תשכ"ה, עמ' נד-נו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

3. **העגלים לא היו עבודה זרה.** נקודה זאת (שהסכים לה גם הרב סמט, כפי שציין בהערה 6 במאמרו) חשוב מאוד להדגיש. בהמשך לריה"ל שהאריך להסביר זאת לגבי עגל המדבר (כוזרי, מאמר ראשון, צז) ולגבי עגלי ירבעם (מאמר רביעי, יג), טרח ר' אייזיק הלוי להוכיח שעגלי ירבעם לא היו עבודה זרה⁸. בין טענותיו: אם העגלים היו עבודה זרה, מה מקום להאשמה שזבחו להם בזמן לא נכון ובכוהנים שאינם מבני לוי?

בין ההסברים השונים שניתנו לעניין העגלים, נראה לי פירושו השני של האברבנאל, המציע לראות בעגלים מעין תחליף לכרובים שעל הארון. רעיון זה פותח ע"י זאב ארליך⁹. לטענתו, החלפת הכרובים בעגלים באה בעקבות דרישה במעשה מרכבה, שבו היה ירבעם בקי. הבחירה ב**שני** עגלים ולא באחד מהווה ניסיון תיקון לחטאו של אהרן, והצבתם בשני קצות הממלכה תוחמת את השטח שבו מתגלה דבר ה' לעמו, במקביל לדיבור מבין שני הכרובים שעל הארון. (שמות, כ"ה, כב¹⁰).

החזרה לעגל מלונה בהזדהות מסוימת עם אהרן, עושה העגל שנבחר לכוהן גדול (שים לב ששמות בני ירבעם דומים לשמות בני אהרן), ומבטלת בהכרח את בחירתם של בני לוי שזכו לה עקב התנגדותם לעגל.

4. **בעייתיות מסוימת בירושלים.** חשוב לזכור כי בירושלים, שאת העלייה אליה מנע ירבעם, עמדו מול הר-הבית במות ומזבחות לכמוש ולמולך. נשות שלמה זיבחו והקטירו לעבודה זרה, ומלך יהודה, רחבעם, הוא בנה של עמונית - מראשי המסיתות לע"ז (מלכ"א, י"א, ה, ז, לז). במצב זה, עברה על איסור במות, גם אם היא כוללת הקמת עגלים, עלולה להראות לגיטימית¹¹.

ב. עיתוי המסופר בפרק י"ג

1. בראשית דבריו מקשה הרב סמט מדוע נשלח מיהודה לבית-אל איש צעיר ובלתי מוכר, ולא נביא זקן, המוכר היטב לירבעם, כאחיה השילוני.

לפי מלכ"א, י"ד, א, ד, היה אחיה בעת ההיא זקן ועוור. עובדה זאת מקטינה את תמיהתו של הרב סמט. עד כמה גורלי היה, שלא אחיה נשלח אלא איש אנונימי מיהודה, יתברר בהמשך.

2. הקמת העגלים וחנוכת המזבח בבית-אל נעשו **מיד** עם התפלגות הממלכה, שהרי הבעיה, שעליה באו לענות, צצה מיד: **"עתה** תשוב הממלכה (מלכ"א, י"ב, כו) - בעלייה לרגל הקרובה. (לחז"ל - תוך חודשיים מהפילוג לכל היותר; ראה הערה 6 לעיל). גם הרב סמט מקבל זאת (בהערה 2 במאמרו, ובהרחבה בעמוד 59), אך נקודה זאת אינה מתיישבת

⁸ י"א הלוי, דורות הראשונים, ימי הבית הראשון והשני, פרק ה', חטאת ירבעם בן נבט, פרנקפורט, תרס"א [דפוס-צילום, ירושלים, תשכ"ז], עמ' 19-26.

⁹ ז' ארליך, 'לבריור ההבדלים בין ממלכת יהודה לממלכת ישראל בימי ירבעם בן נבט', ספר יעקב לסלוי, ת"א, תשמ"ה, וראה בעיקר עמ' 216-217.

¹⁰ העגלים נועדו לתחום את ארץ הנבואה, ולא, ח"ו, את תחום שלטונו של הקב"ה (כהשקפת העולם העתיק לגבי מקדש גבול אלילי). יש לציין שראיית העגלים כמרכבה לה' הייתה מתקבלת בקלות בתקופה הקדומה, שבה נהגו עמי האזור לפסל את אליליהם כעומדים על שור או בעל-חיים אחר. עגל בלבד (ללא רוכב) יתפרש כהדום לאל בלתי-נראה.

¹¹ ראה סנהדרין, קב, ע"א: "אף אחיה טעה וחתם..."

עם שאר דבריו. הרב סמט רואה במלכ"א, י"ג, כ ואילך, קידוש השם גדול, בכך שמי שהיה מתנגדו הגדול של דבר ה' העיקרי שבפי איש האלוהים, עובר "שינוי רוחני כביר", הופך לתומך דבר ה', מחזקו ומאמתו על-ידי מעשה סמלי רב עצמה (עמוד 82). כדי להגדיל את המהפך, מתואר הנביא הזקן במאמר לא רק כמי שהיה נביא שקר כל ימיו, אלא כמי שפולחן בית-אל היה **מפעל חייו** (עמודים 80-81). כיוון שמדובר בנביא זקן, ובמזבח ועגלים שהוקמו זה עתה אין כל אפשרות לראות את פולחן בית-אל כמפעל חייו של הנביא הזקן, וממילא הכרזתו על נטישת הפולחן איננה חזרה עצומה בתשובה.

נסכס: סיפור איש האלוהים אשר בא מיהודה מתרחש כאשר מלך הנחשב לצדיק, מלך שהומלך זה עתה מכוח נבואת אחיה, והנתמך בנבואת שמעיה (ששכנעה אפילו את אויביו, יהודה ובנימין), עומד ועובד לה' בחנוכת מרכז לעבודת ה' (כמשה שחנך את המשכן), באופן שונה מהמקובל בירושלים.

ג. הכרת נבואת האמת

הנביא הזקן מוצג במאמר הנזכר כנביא שקר, שהכשיל את איש האלוהים מתוך אינטרס אישי בפולחן בית-אל. על השאלה מדוע לא נענש הזקן על מעשהו, ואף יצא נשכר ממנו (עמ' 65-66, שאלות 3, 1). יש במאמר שתי תשובות. האחת - הזקן חזר בתשובה ופעל לקידוש השם, והשנייה - אין לדון את מעשהו זה כעברה במזיד. התשובה השנייה נובעת מתפיסת תופעת נבואת השקר והאמת בישראל, כפי שתוארה במאמר 69-73.

לפי המאמר: נביאי השקר נחלקים לשתי קבוצות: מתחזים המשקרים ביודעין ואנשים 'תמימים', המאמינים בתום-לב שהם נביאים וסבורים שחלומותיהם וחוויותיהם הנם נבואיים. אנשי הקבוצה הראשונה שייכו גם את נביאי האמת לקבוצה השנייה של נביאי השקר התמימים (עמ' 70). בתקופה שבה התרחש המתואר בפרק היו נביאי השקר השקרנים במודע הרוב הגדול ("תופעה רווחת" - עמ' 73), נביאי השקר "התמימים" היו המיעוט ("היו גם תמימים... - עמ' 70). נביאי האמת לא היו קיימים כלל לדעת רוב נביאי השקר, בעוד "פשוטי העם והמלכים ראו בנבואה תופעה שאמת ושקר משמשים בה בערבוביה" (הערה 29). ובאשר לנביא הזקן: הוא לא האמין כלל בנבואת אמת. הוא השתייך למשקרים ביודעין, ושייך את איש האלוהים לתמימים הנלהבים, המשקרים בלא יודעין (עמ' 70). יש לדון את הנביא הזקן כשוגג, משום ש"היה שבוי במושגי השקר שלו ביחס לנבואה", בהיותו "יחלק מתופעה רווחת של אנשים שהשתמשו בסגנון הנבואי כדי להביע עמדות שהאמינו בהן" (עמ' 73).

נראה לי שיש מקום לחלוק על חלק מהנחות אלו, ועל יישומן בפרק הנדון. פרק י"ג אינו שייך ל"ימים ההם", שבהם "אין חזון נפרץ", כימי נערותו של שמואל. (שמו"א, ג', א). ידועות **קבוצות** נביאים בימי שאול (שמו"א, יי) ובימי דוד (דבה"א, כ"ה). כלומר, נביאי האמת שכיחים ומופְּרִים לעם. ודאי היו מופְּרִים גם לנביא הנקרא זקן בראשית ימי ירבעם. העם לא רק שהכיר נביאי אמת, אלא אף ציית לדבריהם, גם כשהיו בניגוד לרצונו, כפי שהוכיחו זה עתה בני יהודה בצייתם לשמעיה (מלכ"א, י"ב, כד).

השקפה נוספת שמביא הרב סמט היא, שיש הכרח להאמין בנבואה אם היא מלווה במופתים משכנעים (עמ' 69). הופעת איש האלוהים לוותה ב'מופתים משכנעים', והנביא

הזקן 'שוחרר' מההכרח להאמין באמיתות הנבואה, כיוון שרק שמע עליהם ולא ראה אותם. אולם עצם הבאת מופת אינה ראייה מוחלטת לגבי הצופים לכך שזוהי נבואת אמת. (ראה דברים, י"ג, ב-ו)¹².

ד. נתונים על הנביא הזקן ואיש האלוהים

הרב סמט מציג במאמרו שתי דמויות המתמודדות ביניהן התמודדות רוחנית על הלגיטימיות של פולחן בית-אל. הנביא הזקן מצטייר במאמרו כנביא שקר זקן ומנוסה, שגויס על-ידי ירבעם כדי להוות את הבסיס 'הדתי הנבואי' של בית-אל (עמ' 67). איש האלוהים, לעומתו, הוא צעיר תמים ונלהב, בעל נטייה אופטימית. הנביא הזקן ניצח במאבק זה ובכך גרם לחילול השם, אך שב בו מכל דרך חייו לאחר שזכה לנבואה. השיא בתשובתו הוא בצוואתו לבניו, שבה הורה להם לעשות דבר שהיו עושים ממילא, לקוברו בקבר איש האלוהים, וזאת משום שנבואת איש האלוהים תתקיים.

תיאור זה אינו עולה בהכרח מהנתונים שבידינו ממלכ"א, י"ג, ומלכ"ב, כ"ב (שאציגם להלן), ואף אינו מתיישב עם כמה מהם.

1. הנביא הזקן בא לבית-אל משומרון (מלכ"ב, כ"ג, יח). לא ידוע אם בא לבית-אל בימי שלמה (אולי מפני קדושת המקום מימי האבות) או רק זה עתה (בחודשיים האחרונים), לרגל העגל והמזבח.

אם הגיע לבית-אל לפני זמן רב, סביר שהספיק לדאוג לעצמו לקבר, וייתכן שאף השיג אחוזת קבר משפחתית. אם הגיע זה עתה לבית-אל, סביר להניח שאחוזת הקבר המשפחתית שלו נמצאת במקום מגוריו הקודם.

הרב סמט בחר בצירוף הדחוק, שעל-פיו הגיע הנביא הזקן לבית-אל רק לכבוד העגל (כלומר, זה עתה), ובכל-זאת הספיק לרכוש לו אחוזת קבר משפחתית (הערה 44). רק הנחה זאת הופכת את צוואת הקבורה של הנביא הזקן למיותרת - שהרי ממילא יקברוהו בקברו וילקטו את עצמותיו למקום האיסוף המשפחתי. רק כך הופכת צוואתו של הנביא הזקן למעשה נשגב, שכל מטרתו הדגשת שיבתו מדרך חייו הקודמת, כלומר - למעשה נעלה של חזרה בתשובה.

בחירה בכל אחת מהאפשרויות הסבירות יותר לא תהלוס את שיטתו של הרב סמט. אחוזת קבר בשומרון תהפוך את צוואתו לבניו לנחוצה ולא מיותרת (גם על העצמות שבערי שומרון נאמר שיישרפו - מלכ"א, י"ג, לב, וכן קרה - מלכ"ב, כ"ג, יט-כ). שהייה ממושכת בבית-אל פירושה שהעגלים לא היו סיבת בוא הנביא לבית-אל.

2. הנביא הזקן לא נכח בטקס חנוכת המזבח. עובדה זאת תמוהה ביותר אם הוזמן לבית-אל לצורך תמיכה בפולחן החדש, כהנחת הרב סמט. ההסבר שמובא במאמרו בעמוד 69 (הנביא הזקן נעדר מהטקס כדי שיהיה משוחרר מההכרח להאמין באיש האלוהים עקב מופתיו המשכנעים, ראה דיונונו לעיל) מציע תכלית ולא סיבה להיעדרות זאת, ואינו מספק. אם נאמר שזקנותו מנעה ממנו להגיע לטקס - כיצד רכב עד לאיש האלוהים?

¹² אף הרמב"ם פוסק, שתנאי לקבלת המופת הוא היותו של הנביא מוכר כראוי לנבואה. ראה הלי' יסודי התורה, ז', ז'; י', א.

3. הנביא הזקן זכה להינבא על איש האלוהים (י"ג, כ-כב). כן ידוע שאמר מראש דברי אמת שהתקיימו ולא נכללו בדברי איש האלוהים (י"ג, לב: "ועל כל בתי הבמות אשר בערי שמרון") אין שום הכרח להניח שדברי אמת אלה היו הסקה בכוח החכמה בלבד ולא בנבואה (כפי שנטען במאמר בעמ' 81).

4. כאשר הנביא הזקן שיקר (והוא עשה זאת במודע), הכתוב טורח במיוחד לציין "כחש לו". כלומר, ללא הערה זאת היינו עלולים לחשוב זאת לאמת,

5. איש האלוהים אשר בא מיהודה אינו מוכר לנביא הזקן. (מלכ"א, י"ג, יד ואילך)

6. בית-אל שוכנת על גבול ממלכת יהודה וממלכת ישראל. אין צורך בכוח פיזי רב בכדי להגיע 'מיהודה' (כלומר, מממלכת יהודה) לבית-אל. אין כל הכרח לפרש ש'יהודה' כאן משמעה נחלת שבט יהודה, מירושלים ודרומה. כיוון שכך, אין בסיס להנחה שאיש האלוהים הוא צעיר ותמים.

לאור כל זאת, נראה לי להבין את הפרשה בדרך שונה, שתוצג בסעיף הבא.

ה. הנביא הזקן, מניעיו ופעולותיו

1. הנביא הזקן היה נביא אמת (ראה לעיל, סעיף ד).
2. לאור נבואת אחיה השילוני וכל שפירטתי בסעיף א לעיל מחד גיסא, ולאור איסור במות ואיסור עשיית פסלים מכל סוג שהוא (להוציא הכרובים, שעליהם ניתן צו אלוהי מיוחד) מאידך גיסא, היה הנביא הזקן מסופק בדבר נכונות פעולות ירבעם, ועל-כן נעדר מטקס חנוכת המזבח.

3. להבדיל מאנשי ירבעם שנטו לחשוב - על אף המופתים - שאיש האלוהים הוא אינטרסנט מטעם יהודה (ראה סעיף ג לעיל), נוצר בלבו של הנביא הזקן ספק אמתי אם הוא אכן נביא אמת.

4. מתוך מניע נעלה זה, הרצון לברר מהי האמת, מהו דבר ה', נחפו הנביא הזקן בעקבות איש האלוהים, לתהות על קנקנו ולהעמידו במבחן. אם יסרב הבא מיהודה לשוב עמו, לא יסגיר הסירוב את מהותו, שכן הסירוב יכול להיות חלק מההתחזות ויכול להיות צינת לדבר-ה' החזק עליו. במקרה זה יהא על הנביא לחפש דרך אחרת לבירור הספק, תוך התבוננות נוקבת בבא מיהודה. לעומת זאת, אם יסכים הלה לשוב, יהא זה מפני שהוא מתחזה, שאינו חושש פן יבולע לו, אלא אם... אלא אם הוא נביא אמת שנכשל ועבר על דברי עצמו - ואכן יבולע לו...

אפשרות אחרונה זאת ודאי הצטיירה כרחוקה למדי לאדם החש את דבר ה' כאש וכפטיש יפוצץ סלע. לכן נטל על עצמו הנביא הזקן סיכון זה של הכשלת איש האלוהים, ובלבד שיידע מהי האמת.

5. הנביא הזקן הטיל תִּפְהָ לַעֲבֵר 'החשוד': - "גם - אני נביא כַּמוֹךָ" (מלכ"א, י"ג, יח). כלומר, נטייתך להאמין בנבואתי תעיד על אמונתך בנבואה בכלל, לרבות נבואתך שלך (ועיין בפירוש הרד"ק לפסוק "אם לא תאמינו כי לא תִּאֲמֵנוּ" [ישעיה, ז', ט]). וה'חשוד' נלכד. חשוב לציין שהן במפגש בין שני האישים, הן בדרכם חזרה והן בארוחה נכתו רק הנביא הזקן ואיש האלוהים. אין כאן הצגה לקהל בכדי להפגין לעין כול את הלגיטימציה של פולחן בית-אל (כפי שטען הרב סמט בקטע 'המאבק הכפול'), אלא בדיקה פרטית, גגישה בארבע עיניים בין הבודק, הנביא הזקן, לנבדק - איש האלוהים מיהודה.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

ככל שאיש האלוהים התמיד ללא פחד ועבר על דברי עצמו (חזרה, אכילה, שתייה), כן התחזקה בלב הנביא הנטייה לפסוק: זהו מתחזה. ואז - באה אליו הנבואה. תמה התלבטותו בין ההסתמכות על נבואת אחיה לבין דברי איש האלוהים מיהודה. ה' ניבא אותו, אישית, והאמת נודעה לו. לו בלבד - כי רק הוא טרח כל-כך לברר זאת.

6. הרב סמט ציין כנקודת המהפך בנביא הזקן את נכונותו שלא לכבוש את הנבואה. לשיטתו זוהי תשובה מכל דרך חיו, שדרשה גבורה עצומה והוכיחה גדלות נפש. איני מטילה ספק בגדלות רוחו של הנביא הזקן. הוא הוכיח זאת בהעזתו להתקרב לאריה ובאי-חששו מיצירת תדמית של אדם שהכשיל איש אלוהים.

תמוה בעיני לזהות גבורה דווקא באי כבישת נבואה. כיוון שההינבאות היא חוויה מזעזעת¹³ שאותה חנה הנביא הזקן זה עתה לנוכח עיני איש האלוהים הסועד, והיות שכנראה דווקא **כבישת** נבואה דורשת מאמץ אדיר¹⁴, הרי זה בלתי-סביר לצפות שהנביא הזקן יכבוש את נבואתו. אמת, משתמעת מהנבואה הודאה בכך ששיקר קודם לכן, אך מניין לנו שהנביא מתבייש בשקר שהמציא? בהמשך הפרק איננו מוצאים שום הבעת חרטה מפורשת¹⁵ על הכשלת איש האלוהים. הנביא מייחס את כל האשמה לאיש האלוהים (מלכ"א, י"ג, כו) ואינו מצהיר כלל על אשמתו. משמע, שמעשה הבדיקה נראה לו לגיטימי. לדעתו הוא פעל כהוגן, ואיש האלוהים שנכשל ונענש - הוא החוטא היחיד¹⁶.

1. סוף דבר - תוצאות פעולת הנביא הזקן

כל עוד תמכו בנבואת איש האלוהים הזר רק מופתיו, יכלו אנשי בית-אל להניח שזהו מתחזה בעל כוחות חריגים (ראה לעיל סעיף ב והערה 12). כיוון שאיש האלוהים עצמו מת באופן נסי על שעבר על דברי עצמו - בעטיו של הנביא הזקן - הוכח למפרע שלא היה זה מתחזה אינטרסנט אלא שליח ה', עבד למאמר הנבואי ולא אדון לו. רק עתה יכול **כל אדם**, גם מי שה' לא ניבא אותו, לדעת בוודאות מוחלטת שהבא מיהודה היה שליח ה'.

רק עתה פרסם זאת הנביא הזקן ברבים, או לפחות - בקרב בניו (אגב הנחיית הקבורה) וזכה לנבואה נוספת - הרחבת דבר-ה' לכל בתי הבמות אשר בערי שומרון (שם שבו עדיין לא נקראה ממלכת ישראל).

עתה, כשהבהרה אמיתות דברי איש האלוהים למעלה מכל ספק, וגם נודע כי מזבח בית-אל יהיה פתח להקמת בתי במות רבים, עולה בכל עוז התביעה מירבעם לשוב מדרכו. משלא עשה כך - נחתם דינו.

¹³ כן משמע ממקומות רבים במקרא, וכן אומר הרמב"ם בהלכות יסודי תורה, ז', ב.

¹⁴ ראה, למשל, ירמיה, כ', ט.

¹⁵ הרב סמט רואה בחבישת החמור (מלכ"א, י"ג, כג) משום הבעת חרטה. הסבר אחר לכך הצעתי בעבודתי (שנוכרה בהערה 1).

¹⁶ מעניין שאיש האלוהים שפעל בעוז בנוכחות קהל רב, נראה כחסר כל כוח רצון בהיעדר קהל. הוא מופעל על-ידי הנביא הזקן ואינו מניב על הנבואה (אולי בשל השאלה שניצבה בפניו: מתי שיקר לו הזקן - קודם, בדרך, או עתה). הוא רואה כיצד עובר הנביא הזקן חוויה מזעזעת של הינבאות, שומע על קצו - וממשיך, כנראה, לאכול, ואף מקבל מתת (חמור) ורוכב לדרכו...

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לסיום, בתקופה הגורלית של התפלגות הממלכה פעלו ארבעה נביאי אמת. שניים - אחד בישראל (אחִיָּה) ואחד ביהודה (שמעיה) - פעלו להקמת הפילוג המדיני וביסוסו, ושניים - אחד מישראל (הנביא הזקן) ואחד מיהודה (איש האלוהים) - ניסו לפעול למניעת הפילוג הדתי.

כישלון הניסיון למניעת הפילוג הדתי, סופו שהביא לגלות שומרון (מלכ"א, י"ד, טו-טז; מלכ"ב, י"ז, כא-כז), עליה הובטחנו "מזרה ישראל יקבצנו" "ושבו בנים לגבולם" (ירמיה, ל"א, ט, טז).